

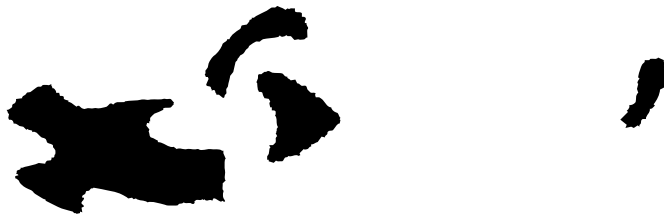
Hur kan vi försonas med förtryck i det förflutna?

Daniela Alaattinoğlu

Nordiska sannings- och försoningskommissioner är inte så vanliga företeelser, men under de senaste åren har såväl Finland som Norge och Sverige tillsatt kommissioner för att utreda orättvisor mot samerna. Kommer dessa att leda till att samerna får upprättelse för tidigare förtryck? Daniela Alaattinoğlu skriver.

Sannings- och försoningskommissioner är fenomen som uppstått i samband med att olika samhällen och länder genomgått en övergångsrättsprocess, till exempel efter en väpnad konflikt eller från diktatur till ett mer demokratiskt samhälle. Den sydafrikanska sannings- och försoningskommissionen, etablerad år 1996 för att utreda och gottgöra förtryck under apartheidregimen (1960–1994), är ett känt exempel på en sannings- och försoningskommission. Som namnet antyder ska sannings- och försoningskommissioner först reda ut och etablera *sanningen* – vad som hänt – för att sedan reda ut hur olika grupper ska kunna *försonas* och gå vidare som ett mer demokratiskt och inkluderande samhälle.

En av de ledande tankarna bakom sannings- och försoningskommissioner är att reda ut vilka personer och institutioner som ansvarar för orättvisorna i det förflutna, och vilka personer som särskilt skadats av det förgångna förtrycket. Kommissionerna kan exempelvis innefatta rättegångar mot de personer som anses ansvariga på grund av sin ställning eller sitt aktiva stöd för kränkningarna, intervjuer med offer för tidigare förtryck, forskningsrapporter, ersättningsordningar, offentliga ursäkter, upprättande av minnesmärken, lagändringar, museiutställningar och andra åtgärder för att synliggöra det tidigare förtrycket och gottgöra dess offer.

I Norden är sannings- och försoningskommissioner ett ovanligare fenomen. Detta beror kanske främst på att länderna under de senaste 79 åren inte har befunnit sig i krig eller under ockupation och att länderna i fråga karaktäriseras som demokratiska och inte har genomgått några stora regimskiften under det senaste århundradet. Från och med 1990-talet finns det dock ett antal politiska och rättsliga initiativ för att utreda och på olika sätt gottgöra förtryck i det förflutna även i Norden, till exempel vad gäller lobotomi, tvångssterilisering, vanvård av och övergrepp mot barn i statliga institutioner, förtryck av olika nationella minoriteter och även förtryck mot samerna som urfolk. Samerna, som i huvudsak bebor delar av de länder som idag utgör Norge, Sverige, Finland samt Ryssland, har bott i dessa områden långt innan de nuvarande nationerna existerade.

Som ett svar på samisk mobilisering mot samhälleliga orättvisor och förtryck mot samerna – så som kolonisering, markexploatering, gravskändning, tvångsassimileringspolitik och rasbiologisk forskning – har de nordiska länderna Finland, Sverige och Norge under de senaste åren etablerat sannings- och försoningskommissioner för att utreda tidigare förtryck mot samerna som urfolk. Den norska kommissionen etablerades år 2018 och har redan publicerat sin slutrapport (2023), och de svenska

och finska kommissionerna började verka 2021. Slutrapporterna från den svenska respektive den finska kommissionen väntas båda år 2025.

NÅGRA SKILLNADER MELLAN KOMMISSIONERNA

Norge, som har den största samiska befolkningen av de tre länderna, inledde inte enbart sin sannings- och försoningsprocess tidigare än grannländerna utan är också det enda landet av de tre som ratificerat ILO-konvention nr. 169, ett folkrättsligt traktat som reglerar urfolks och stamfolks rättigheter, till exempel markrättigheter. Den norska kommissionen är även den som enligt sitt mandat tydligast skulle fokusera på försoningsåtgärder, alltså vilka former av gottgörelse som bör ges för att samhället ska kunna gå vidare från tidigare oförrätter. Slutrapporten från den norska kommissionen beskriver detaljerat den statliga jordbruks- och förnorskningspolitik som riktats mot samer, kväner och skogsfinnar och hur en sådan politik nedvärderat gruppernas språk, kultur, religion och traditionella sätt att leva och försörja sig (särskilt genom renskötsel). Denna politik har skadat gruppernas kultur, språk och identitet. Rapporten rekommenderar även flera försoningsåtgärder för att på så sätt etablera en kunskapsbank om förnorskningspolitiken och dess följder, främja språklig jämlikhet, och återupprätta samhällelig tillit och tillit till offentliga institutioner.

Svenska myndigheter tog i sin tur flera år på sig att svara på initiativet om att upprätta en sanningskommission som skulle utreda tidigare förtryck mot samerna – en fråga som hade drivits av Sametinget och Diskrimineringsombudsmannen sedan år 2015. Medan den svenska staten var passiv var Svenska kyrkan mera proaktiv och gjorde i samarbete med Umeå universitet en vitbok som publicerades år 2016. Vitboken var resulta-

tet av ett historiskt forskningsprojekt där fokus låg på Svenska kyrkans ansvar för tidigare förtryckande missions- och assimilationspolitik. En kommission med fokus på svenska myndigheter är dock annorlunda än en vitbok utgiven av Svenska kyrkan, eftersom en sådan har ett mer tydligt uttalat politiskt syfte, fokus på staten och befogenhet att rekommendera försoningsåtgärder.

Den pågående svenska sanningskommissionen har uteslutit ordet ”försoning” ur sin officiella titel men har inte enbart i uppdrag att kartlägga och granska den forna politiken mot samerna, utan ska även ”sprida kunskap om och öka den allmänna förståelsen för samernas historia och hur historiska oförrätter påverkar dagens villkor för samerna samt verka för att denna kunskap förs vidare till kommande generationer” (Kulturdepartementet 2021:1). I tillägg till detta ska kommissionen föreslå åtgärder som ”bidrar till upprättelse och främjar försoning och ett livskraftigt samiskt samhälle”. Sådana åtgärder kan inkludera lagändringar, förutsatt att sådana lagändringar ligger inom kommissionens befogenhetsområde.

Förberedelsen för den finska sannings- och försoningskommissionen pågick även den i flera år innan kommissionen slutligen tillsattes år 2021. Mandatet för den finska kommissionen liknar den norska och svenska kommissionens, men fokuset sätts aningen tydligare på utredningsarbete än på gottgörelseprojekt, med andra ord på att kartlägga historisk och nuvarande diskriminering mot samerna. Ytterligare mål för kommissionen är att öka kunskapen om samerna som urfolk i Finland, samt att ”den finska staten ska bära ansvar” (Statsrådets kansli 2019:3, min översättning) och att samernas rättigheter ska stärkas. Denna formulering av statens ”ansvar” kan anses vara vagare än de svenska och norska mandatbeskrivningarna, där fokus tydligare ligger på upprättelse- och försoningsåtgärder som ett uttryck för statens ansvar.

En intressant skillnad mellan den finska kommissionen, å ena sidan, och de norska och svenska kommissionerna, å andra sidan, är den undersökta tidsperioden. Den svenska kommissionen riktar in sig främst på historiska händelser, och den norska kommissionen slutar sin granskning på 2010-talet. Den finska kommissionen verkar dock rikta in sig tydligare på nutiden, och i mandatbeskrivningen finns uttryckligen en uppmaning att granska även nuvarande utmaningar, så som hur klimatförändringar påverkar samernas rättigheter (Statsrådets kansli 2019:3). Denna skillnad kan anses höja den finska kommissionens aktualitet och potentiellt även dess nutidspolitiska karaktär.

UPPRÄTTELSE?

Kommer de samiska sannings- och försoningskommissionerna att leda till konkreta gottgörelse- och upprättelseåtgärder från statligt håll? Det är i nuläget svårt att säga och beror delvis på

vilka konkreta rekommendationer kommissionerna kommer med, samt främst på hur statliga myndigheter följer upp och verkställer sådana rekommendationer. En sak som inte så tydligt betonats är vikten av att utredningsarbetet leder till konkreta försoningsåtgärder (så som de som listats tidigare i denna artikel), något som kan anses viktigt inte bara för direkta offer av tidigare förtryck utan även för hela samhället som ska försonas.

I sannings- och försoningskommissionernas arbete behövs nämligen båda: sanning och försoning. Sanningen måste redas ut för att försoning ska kunna ske, men en för tung betoning på sanning på bekostnad av försoning kan leda till att det främsta resultatet av kommissionerna blir tjocka rapporter vars innehåll inte når den största delen av befolkningen. Hur kommer kommissionernas arbete att förändra historieundervisningen i nordiska skolor? Kommer staterna att ordna olika former av folkbildningskampanjer om den kolonisering som riktats mot samerna? Kommer samernas rätt till mark och markanvändning att stärkas, även om detta innebär att andra ekonomiska intressen måste ge vika? Kommer de samiska språkens ställning och samisk kultur att stärkas? Kommer samiska offer för rasbiologisk forskning och gravskändning, samt deras efterlevande, att få någon form av gottgörelse? Dessa frågor är exempel på viktiga frågor att ställa i ett sådant försoningsarbete.

DANIELA ALAATTINOĞLU är biträdande professor i rättsvetenskap vid Åbo universitet.

VIDARE LÄSNING

Kulturdepartementet, *Kommittédirektiv. Kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna och dess konsekvenser för det samiska folket*. Dir. 2021:103.

Sannhets- og forsoningskommisjonen, *Sannhet og forsoning – grunnlag for et oppgjør med fornorskingspolitikk og urett mot samer, kvener/norskfinner og skogfinner*. Rapport til Stortinget fra Sannhets- og forsoningskommisjonen (2023).

Statsrådets kansli, *Saamelaiusten totuus- ja sovintokomission asettaminen. Valtioneuvosto yhteistyössä saamelaiskäräjien ja kolttien kyläkokouksen kanssa*. Mandatbeskrivning (2019).